

Lingvistik II

Semantik och pragmatik

(OH-serie 2) (Motsvarar Saeed, kap 4 & 7–4.)

UPPSALA
UNIVERSITET

Mats Dahllöf
Institutionen för lingvistik och filologi
September 2008

1

Lingvistik II (semantik och pragmatik) — HT 2008 (Mats Dahllöf)

Logik: språk – tanke

(Saeed kapitel 4.)

- Satsen uttrycker (ofta) tankar. Uttrycksrikedom p.g.a. kompositionaliteten hos naturligt språk.
- Tänkandet och talandet har en logisk struktur.
  - Logik som ”tankelagar” (språkets logik indirekt).
  - Eller: Logik som någonting i första hand språkligt.
- Rimligen: Tänkande och kommunikation intimt förbundna begrepp.

2

Lingvistik II (semantik och pragmatik) — HT 2008 (Mats Dahllöf)

Sanning: viktiga observationer:

- Yttranden kan vara sanna eller falska. (Inte alla.)
- Sanna yttranden kan tala om för oss hur det är, och detta kan vi ha stor praktisk nytta av.
T.ex. *Kantareller är goda och ätliga.*
- Falsk information kan orsaka allvarliga problem.
T.ex. *Lömska flugsvampar är goda och ätliga.*
- Huruvida en sats är sann eller inte beror på dess **betydelse** och ofta också på **hur det är ”utanför” språket.**

3

Lingvistik II (semantik och pragmatik) — HT 2008 (Mats Dahllöf)

Logik

- Det finns språkligt grundade sanningsrelaterade samband mellan satsen.
M.a.o.: Sanningen fördelas inte fritt över olika satsen.
- Det finns en logisk struktur hos satsen.
  - Grammatisk struktur är (ofta) bas för logisk struktur.
  - Ord står (ofta) för begrepp som är logiskt relaterade till andra begrepp.
- Systematik i språket ↔ systematik i tänkandet.
Logisk diskurs går hand i hand med logiskt tänkande.

4

Lingvistik II (semantik och pragmatik) — HT 2008 (Mats Dahllöf)

Logikens kontra andra begränsningar

- Vad som är logiskt (o)möjligt beror på språkliga principer snarare än på yttrevärldens egenskaper.
Det är logiskt omöjligt att t.ex. detta skulle vara falskt:
Fem myror är fler än fyra elefanter. Satsen handlar mer om begrepp (*fyra, fem, fler*) än om djur.
- Detta är givetvis sant: *Det är lättare att hitta fem myror än fyra elefanter i en svensk skog.* Men man skulle kunna begripa och beskriva motsatsen.

5

Lingvistik II (semantik och pragmatik) — HT 2008 (Mats Dahllöf)

Logiska slutledningar (exempel)

Vissa resonemang är logiskt bindande. Givet några satsen (**premiss**), så måste en viss **slutsats** följa.

- **premiss 1:** *Om riksbanken höjer räntan, så får många människor mindre pengar kvar till nöjen.*
- **premiss 2:** *Riksbanken höjer räntan.*
- **slutsats:** *Många människor får mindre pengar kvar till nöjen.*

6

Lingvistik II (semantik och pragmatik) — HT 2008 (Mats Dahllöf)

Logiska slutledningar (”modus ponens”)

Föregående slutledning av typen:

- **premiss 1:** *Om P, så Q.*
- **premiss 2:** *P.*
- **slutsats:** *Q.*
- Kallas sedan länge ”modus ponens”.
Bas för villkorligt resonerande.

7

Lingvistik II (semantik och pragmatik) — HT 2008 (Mats Dahllöf)

”modus ponens”, annat exempel

- **premiss 1:** *Antibiotikan kan tas ut (Q) om barnet inte är friskt efter tre dagar (P).*
(Om P, så Q; notera satsföljden!)
- **premiss 2:** *Barnet är inte friskt efter tre dagar. (P.)*
- **slutsats:** *Antibiotikan kan tas ut. (Q.)*

8

Logiska slutledningar (andra exempel)

- Exempel:
premiss 1: *Inga hundar gillar att äta apelsin.*
premiss 2: *Alla taxar är hundar.*
slutsats: *Inga taxar gillar att äta apelsin.*
- Exempel:
premiss 1: *Inga hundar gillar att äta apelsin.*
premiss 2: *Pelle gillar att äta apelsin.*
slutsats: *Pelle är inte någon hund.*

9

Traditionell logik

- Den traditionella frågan inom logiken är vilka slutledningar som är logiskt bindande.
- Logiskt bindande: Givet att premisserna är sanna (och det är förmodligen inte en logisk fråga), så måste slutsatsen vara sann.
- Logiskt bindande tänkande/resonerande är alltså sådant att givet att vi utgår från sanningar så kommer vi bara fram till sanningar. (Men om vi har fel från början så kan vi tänka helt logiskt och fortsätta ha fel.)

10

”Trivium”

De fria konsterna i medeltida pedagogik: **trivium** (jfr ”trivial”) och quadrivium (aritmetik, geometri, astronomi och musik).

- **Logik (dialektik):** konsten att tänka korrekt.
- **Grammatik:** konsten att kombinera symboler korrekt.
- **Retorik:** konsten att kommunicera effektivt.

Distinktionen logik-retorik liknar den mellan semantik och pragmatik.

11

Social konstruktion?

- Språket är en social konstruktion, ”skapat” av människor.
- En stabil logik är avgörande i många sammanhang, t.ex. i juridiken, i tillverkningsindustrin, när det gäller personlig säkerhet. (Det finns en verklighet vi måste ha koll på!)
- Vi lever av saker i verkligheten, samtidigt som den kan skada oss. Vi måste ha koll på vår omvärld!

12

Logik i begrepp (lexikal semantik)

- *oxe*: nötkreatur OCH kastretrad.
(Begreppet *oxe* underordnat *nötkreatur*.)
- *vallack*: häst OCH kastretrad.
(Begreppet *vallack* underordnat *häst*.)
- *barn*: människa OCH INTE fullvuxen.
- *valp*: människa OCH INTE fullvuxen.

13

Logik i begrepp (lexikal semantik)

- *morbror*: mors bror ELLER mors systems man.
- *nederbörd*: regn ELLER snö.
(Begreppet *nederbörd* överordnat *regn*, liksom *snö*.)

14

Logisk konsekvens (entailment)

Den andra satsens sanning är en språkligt nödvändig följd av den förstas.

- *Pompe är en liten snäll hund.*
(Alltså:) *Pompe är en hund.*
Grammatisk bas för slutsatsen.
- *Pompe är en valp.*
(Alltså:) *Pompe är inte fullvuxen.*
Lexikal bas för slutsatsen (valp: ej fullvuxen hund).

15

Logisk konsekvens

Hur vet vi att detta är svar på frågorna?

- – Gillar du pudlar?
– Jag hatar alla hundar.
- – Har du smakat på rå fisk någongång?
– Jag äter ofta sushi.
- – Har du varit i Frankrike?
– Förra sommaren besökte jag Paris.

16

Synonymi, satser

Två satser är logiskt synonyma om de har samma "sanningsvillkor", d.v.s. måste vara sanna samtidigt eller falska samtidigt.

- *Inte alla hundar skäller.*
Det finns hundar som inte skäller.
- *Etanol är beroendeframkallande.*
Man kan bli beroende av alkohol.

17

Extensionella relationer, exempel

- *Inklusion:* Varje A är en B.
T.ex. *bord* – *möbel*, *substantiv* – *ord*,
katedral – *kyrka*, *mp3-fil* – *ljudfil*.
(underordnat (hyponym) och överordnat begrepp).
- *Exklusion:* Ingen A är en B.
T.ex. *gaffel* – *möbel*, *gaffel* – *sked*,
katedral – *moské*, *häst* – *växtplanta*.
(En typ av motsats.)

Ordförrådet har en logisk struktur.

18

Tautologier

Satser som genom sin semantik är nödvändigt sanna.

- *Det blir som det blir.*
Antingen regnar det, eller så regnar det inte.
- "Definitionsmässiga":
Valpar är inte fullvuxna.
Plast är inte metall.

19

Analytiska sanningar

- Inom kunskapsteorin talar man om analytiska sanningar, satser som s.a.s. analyserar begrepp, utan att säga någonting om "världen".
- Exempel: *Alla silverskedar är av metall.*
- Begreppet *silver* står för en typ av metall.
- Har vi väl fastställt att ett föremål är av silver, så vet vi att det är av metall. (Det är meningslöst att vidare undersöka saken.)

20

Motsägelse (contradiction)

Vissa par av satser motsäger varandra; de kan med logisk omöjlighet vara sanna samtidigt. De har sanningsvillkor som är motstridiga och därför inte kan vara uppfyllda samtidigt.

- *Sebastian har kommit tillbaka från Rom.*
Sebastian har aldrig varit i Rom.
- *Jag köpte en pudel för tre år sedan.*
Jag har aldrig ägt en hund.

21

Motsägelser (fler ex.)

- *Karl XII sköts ihjäl 1718.*
Karl XII drunknade i Mälaren 1723.
- *Fredrik Reinfeldt är född på en torsdag.*
Fredrik Reinfeldt är född på en söndag.
- *Fredrik Reinfeldt uppskattar alla hundar.*
Fredrik Reinfeldt hatar alla pudlar.

22

Självmotsägelser

Satser som genom sin semantik nödvändigtvis är falska.

- *Det både regnar och regnar inte.*
- "Definitionsmässiga"/begreppsliga:
Det här är en plastsked av silver.
Han är en mördare som aldrig dödat någon.
- Negationen av en analytisk sanning blir en nödvändigt falsk sats. *Alla silverskedar är inte av metall.*

23

Kontingenta satser

- En tredje typ av sats, utöver analytiska sanningar och nödvändigt falska satser, är de "kontingenta".
- En kontingent sats har ett innehåll som tillåter att den kan vara sann lika väl som falsk.
- Exempel: *Det finns fler björkar än bokar i Norge.*
- Man måste undersöka saken för att få veta om detta är sant eller inte.
- Begreppen *björk* och *bok* säger ingenting om hur många sådana träd som finns.

24

Kontingenta satser

- Satser som man använder för att informera om verkliga förhållanden är normalt kontingenta. Det "intressanta" är liksom det som är sant (och möjligt) men inte nödvändigt sant.

25

Presuppositioner

(Voraussetzung (förutsättning) → presupposition.)

Villkor som är "inbyggda" i begrepp. Vanliga satsnegationer rör i typiska fall inte på dem.

- *Pelle har slutat röka.* eller
Pelle har inte slutat röka.
(Alltså:) *Pelle har rökt tidigare.*
- *Pelle vet att Oslo är Norges huvudstad.* eller
Pelle vet inte att Oslo är Norges huvudstad.
(Alltså:) *Det är sant att Oslo är Norges huvudstad.*

26

Presuppositionsavfyrare (triggers)

Presuppositioner är (som sagt) ofta bundna till vissa begrepp/konstruktioner, presuppositionsavfyrare.

- *Pelle har slutat röka.*
Man kan bara sluta med något man de facto gör.
(Skämt: Jag har aldrig lyckats sluta röka för jag tycker det är så äckligt att jag inte ens lyckats börja med det.)
- *Pelle vet att Oslo är Norges huvudstad.*
Vetande avser sanningar.
Konstig: *Pelle vet att Prag är Norges huvudstad.*

27

Presuppositionsavfyrare (triggers), fler ex.

- *Drottningen av England åt en banan.*
Referens förutsätter existens.
Konstig: *Drottningen av Frankrike åt en banan.*
- *Han åt en banan innan han gick ut.*
Liknande sak: "referenshändelse" (han gick ut) måste ha inträffat.

28

Referens (Saeed, kap. 2 & 7)

- Bestämda beskrivningar:
Sveriges fjärde största stad
- Deixis (kontextuellt utpekande):
här (*i den här staden*)
- Anaforisk (tillbakasyftande) referens
... i Uppsala. Staden ...

29

Deixis (Saeed 7.2)

- Högradigt och systematiskt kontextberoende referens.
- Person- och rumsdeixis, se handout.
- Tidsdeixis

30

Tidsdeixis

- Nära/avlägsen tid: *nu* kontra *då*.
- Adverb avseende kontextuellt mer bestämda tidsintervall:
i förrgår – igår – idag – i morgon – i övermorgon.
(Lustigt: *under gårdagen* men inte **under förrgårdagen*).
- Uttryck med *förra* och *nästa*, t.ex. *förra seklet*, *nästa år*.

31

Deixisorden är egocentriska

Jag, här, nu.

- Persondeixis: Skillnaden **talare** kontra **ej talare** är primär.
- Tidsdeixis: Skillnaden **nu** kontra **då** och den mellan **före-nu**, **nu** och **efter-nu** är grundläggande.
- Rumsdeixis: Talarens befintlighet är utgångspunkt.

32

Icke-deiktisk användning av deiktiska uttryck

Många objekt har en intrinsikal (i sig själva) orientering.

- *Umeå ligger norr om Stockholm.*
(Absolut förhållande. Jorden är referensram.)
- *Tandläkaren drog ut en tand på vänster sida i överkäken.*
(Patientens kropp är referensram.)

33

”Konversationell implikatur”

- Grice’ teori om maximer och konversationell implikatur handlar om att yttranden måste tolkas (pragmatiskt) genom resonemang (ofta av viss komplexitet).
- Grice’ maximer är ett slags normer.
- Om ett yttrande inte är ”omedelbart normalt”, så bör mottagaren sträva efter att finna en avsikt hos talaren som gör det normalt. Och på så sätt kommuniceras ett innehåll indirekt (implikaturen) via denna avsikt.

34

Exempel på implikatur

- – *Skall vi stänga fönstret?*
– *Skönt med frisk luft.*
- Relevansmaxim (norm): var relevant!
- Hur är detta relevant?

35

Exempel på implikatur, forts

Implikaturen blir något i stil med:

Det är skönt med frisk luft *och eftersom ett öppet fönster släpper in frisk luft så skulle jag föredra att ha fönstret öppet, så: Nej, vi skall inte stänga fönstret.*

36

Exempel på implikatur 2

- *Vid det senast rapporterade inbrottet kom tjuvarna bland annat över en dyrbar oljemålning.* (Ur nyhetsnotis.)
- Kvantitetsmaxim (norm): ge **tillräckligt mycket** information, men samtidigt **inte för mycket**.
- Hur är detta ”lagom” mycket?

37

Exempel på implikatur 2, forts

Implikaturen blir något i stil med:

Vid [...] inbrottet kom tjuvarna bland annat över en dyrbar oljemålning **och inte någonting mycket värdefullare eller mer betydelsefullt än så, för i så fall skulle vi (som journalister med en vilja att rapportera allmänintressanta förhållanden) ha skrivit det.**

38

Grice’ maximer (kompakt) (Jfr Saeed 7.7.)

- **Kvalitet:** Säg (1) det du tror är sant och (2) är välgrundat (det finns evidens för).
- **Kvantitet:** Säg (1) det som behöver sägas, men (2) inte mer.
- **Relevans:** Säg sådant som är relevant.
- **Uttryckssätt:** Uttryck dig entydigt, klart, koncist och strukturerat.

39

Grice’ teori

- Handlar om att vi läser in en mål-medel-rationalitet i talarens kommunikation. (Samma sak borde mer eller mindre gälla all tolkning av mänskligt beteende.)
- Lyfter fram det öppna och mångdimensionella kontextberoendet hos språklig kommunikation (ja, allt mänskligt umgänge).
- Vaga idéer: Hur fungerar det egentligen?
- Maximerna verkar lite godtyckliga: Varför just dessa fyra?

40

Talhandlingar

(Saeed, kapitel 8)

- Talhandlingar (talakter) analyserades i filosofiska teorier under 1950- och 1960-talet av filosoferna Austin och Searle.
- **Insikt:** Vi utför olika typer av handlingar med hjälp av yttranden (många fler än att göra påståenden).
- Andra ”dimensioner” än sanna kontra falska. De handlar om annat än att bara beskriva verkligheten.

41

”Fyrkantigt logisk” syn på språket

- Vi säger saker om verkligheten.
- Vi vill överföra information.
- Vi har då rätt eller fel, d.v.s. det vi säger är sant eller falskt.
- Semantik handlar om den skillnaden.

Talhandlingsteorin: Det finns språkliga handlingar som måste analyseras i andra termer.

42

Typisk talhandling: lyckosamhet (felicity)

Talaren *T* lovar (genom ett yttrande) mottagaren *M* att utföra handlingen *H*. Typiska ”komponenter” (lite lös analys)

- *H* ligger i *M*'s intresse. (Annars?)
- *T* påtar sig en plikt att utföra *H*. (Annars?)
- *T* avser att göra denna sin plikt. (Annars?)
- *T* skulle inte utföra *H* i vart fall. (Annars?)
- Yttrandet tolkas av *T* och *M* som uttryck för dessa punkter. (Annars?)

43

Implicita och explicita talhandlingar

- Man kan utföra talhandlingar explicit.
T.ex. *Jag lovar att komma i morgon.*
Jag anmäler mig härmed till...
- Man utföra dock talhandlingar implicit i många fall:
T.ex. *Jag kommer i morgon.* (Tolkas som ett löfte.)
Jag kommer gärna på... (Tolkas som en anmälan.)

44

Meningstyper

I många språk kan vi syntaktiskt skilja ut följande meningstyper:

- Deklarativa satser (påståendesatser)
- Interrogativa satser (frågesatser)
- Imperativa satser.

De är konventionellt förbundna med talhandlingstyperna påstående, fråga och begäran (befallning), men kopplingen är inte definitiv.

45

Direkta och indirekta talhandlingar

- **Direkt talhandling:** meningstypens ”förväntade” talhandlingstyp överensstämmer med funktionen.
T.ex. *Stäng fönstret (är du snäll)!* (Imperativ begäran.)
- **Indirekt talhandling:** meningstypens ”förväntade” talhandlingstyp avviker från funktionen.
T.ex. *Kan du stänga fönstret?* (Interrogativ begäran.)
Du får gärna stänga fönstret. (Deklarativ begäran.)
Indirekthet är ofta artig. (Varför?)

46

Direkta och indirekta talhandlingar, fler

- **Direkt talhandling:**
T.ex. *Är fönstret öppet?* (Interrogativ fråga.)
- **Indirekt talhandling:**
T.ex. *Är det smart att lämna fönstret öppet över natten när det skall bli oväder?* (Interrogativ form, påstående, s.k. retorisk fråga.)

47

Troper (figurer)

- Vi kan ofta tillfälligt förändra uttrycks betydelse i sammanhang genom mer eller mindre konventionella strategier. Ofta kan vi tolka sådana exempel i Griceanska termer.
- *Jag lyssnade på Beethoven.* För ett stycke musik av Beethoven. (Metonymi: sak för associerad sak.)
- *Kulturen är samtidens känselspröt in i framtiden.* (Metafor: bygger på likhet.)

48

Döda (lexikaliserade) metaforer

Metaforer kan lexikaliseras och helt eller delvis förlora sin karaktär av metafor. (Searle: "dead metaphors have lived on".)

Exempel (autentisk text, beskuren, DN-ekonomi):

*Anledningen till uppgångarna var att den amerikanske finansministern sagt att han kommer att **sjösätta ett omfattande** åtgärdsprogram för att **stabilisera den nervösa finansmarknaden**. **Upplägget liknar den svenska bankakuten** som fick Sverige på **rätt köl** igen **under bankkrisen på 90-talet**.*

Andra troper (några exempel)

- Litotes, typ *det var **inte mycket** för väldigt lite*.
- Hyperbol (överdrift), *jag är **totalt utsulten** för hungrig*.
- Ironi.